

BOZÓ RÉKA

Valóban Lilitet ábrázolja a Burney-dombormű?

A Burney-dombormű 1930-as évekbeli felbukkanása óta a művészettörténet egyik vitatott, egyedi darabja. Ennek fő oka, hogy pontos származási helye, eredete és funkciója is ismeretlen. A műkincs hitelességét kérdésessé teszi ikonográfiájának inkonzisztens volta, beazonosítását pedig megnehezíti szimbólumrendszerének sokszínűsége, ábrázolásmódjának egyedisége és példa nélküli elemei.

Vallástörténeti körökben a mai napig folyik a tudományos disputa arról, ki lehet a női alak a domborművön. A három leginkább elfogadott jelölt a mezopotámiai Inanna, Ereskigál, illetve Lilit. Mindegyikük mellett sorakoznak komoly érvek és ellenérvek, éppen ezért a vita a mai napig eldöntetlen, és valószínűleg soha nem is fogunk teljes bizonyossággal választ kapni erre a talányra.

Inanna (vagy akkád-babiloni nevén Istár), aki a legjelentősebb termékenység-istennő a mezopotámiai vallásban, illetve nővére, Ereskigál, aki az Alvilág királynője volt, magas státuszuk miatt egyértelmű választásnak tűnhetnek a dombormű modelljeiként. Érdekesebb kérdés azonban, hogyan kerülhetett a jelöltek közé Lilit, aki minden ismert forrásunk szerint egyszerű démoni karakter volt. Mégis, szinte többen látják őt megtestesülni e női alakban, mint a két istennőt.

Jelentanulmányomfókuszában Lilit áll a Burney-domborművel is először akkor találkoztam, mikor évekkel ezelőtt elkezdtem a zsidó irodalomból és hagyományból ismert démonnő alakjának kutatásába. Hebraista nézőpontom miatt a célnem Lilit mezopotámiai gyökereinek részletes összefoglalása, hanem annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a dombormű valóban Lilit korai megjelenítése-e vagy sem. A műkincs ismertetése és egy rövid démonológiai bemutatás után áttekin-tem a témában már korábban publikált kutatók (Elizabeth van Buren, Emil G. Kraeling, Henri Frankfort, Thorkild Jackobsen, Siegmund Hurwitz, Raphael Patai, Dominique Collon, Pauline Albenda) érveit és



1. kép. A kép a British Museum fotóarchívumából származik, annak tulajdonát képezi, és a CC BY-NC-SA 4.0 licenc alapján került felhasználásra.

ellenérveit arról, hogy a dombormű a démonnőt ábrázolja-e, megvizsgálom milyen magyarázatokkal támasztják alá az elméleteiket, végül pedig ezeket összehasonlítva fogalmazom meg a saját álláspontomat.

A Burney-dombormű

A Burney-dombormű 1936. június 13-án, az *Illustrated London News* magazinban¹ került először publikálásra. A tulajdonosa ekkor – akiről a nevét is kapta – Sydney Burney volt, egy I. világháborús angol kapitány és műkereskedő.

A dombormű Dél-Irakkól származik, és valószínűleg több tulajdonost is megjárt, mire Londonba került az 1920-as években. Ezek után számos műkereskedő gyűjteményében fordult meg, míg végül 2003-ban a British Museum fennállásának 250. évfordulója alkalmából megvásárolta a műkincset, és átnevezte azt „Queen of the Night”-ra vagyis az Éjszaka Ūrnőjére.²

Az első kémiai vizsgálatokat az 1930-as években végezték el a domborművön, amelyek kimutatták, hogy a lelet 2010–3730 éve készült, vagyis biztosan nem hamisítvány.³ A British Museum hivatalosan Kr. e. 1800 és 1750 közé datálja az Éjszaka Ūrnőjét,⁴ ami Hammurápi uralkodásának idejére esik a középső kronológia szerint (Kr. e. 1792–1750). A dombormű tehát az Óbabiloni Birodalom idejéből és területéről származik.

Hogy ki lehet az Éjszaka Ūrnője, annak megfejtésében csakis a domborművön látható attribútumok segítenek. A lelet pontos származási helyének ismerete nélkül,

¹ DAVIS, F. A puzzling “Venus” of 2000 B. C.: A fine Sumerian relief in London. In: *Illustrated London News*. No. 5069. (1936) 1047.

² Erről bővebben: COLLON, D. – CURTIS, J. Ladies of Easy Virtue. In: GASCHÉ, H. – HROUDA, B. (ed.) *Collectanea Orientalia. Histoire, arts de l’espace et industrie de la tere: Etudes offertes en hommage à Agnes Spycket*. Civilisations du Proche-Orient: Serie I. Vol. 3. Neuchâtel–Paris. 1996. 90. és COLLON, D. *The Queen of the Night*. London. 2005, 5–11.

³ A dombormű hivatalos kormeghatározását a múzeum tudományos részlege (*Department of Scientific Research*) végezte 1975-ben termolumineszcencia-méréssel. Ez a teszt nem tud pontos időbeli meghatározást adni, hanem csak annyit mutat ki, hogy az agyag mostanában vagy nagyságrendekkel régebben lett-e kiégetve. COLLON – CURTIS 1996, 90. és COLLON 2005, 18.

Mind ezek ellenére a Burney-dombormű autentikusságát többen is megkérdőjelezték. Rögtön nyilvánosságra hozása után Opitz megjelentetett egy cikket, amelyben elvitatta a műkincs eredetiségét (OPITZ, D. Die vogelfüssige Göttin auf den Löwen. In: *Archiv für Orientforschung*. Vol. 11. (1936/37) 350–353.), Albenda pedig két tanulmányt is írt, melyekben kifejezte kétségeit az Éjszaka Ūrnőjének hitelességével kapcsolatban (ALBENDA, P. The Burney Relief reconsidered. In: *Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University*. Vol. 2. (1970) 86–93. és Albenda, P. The “Queen of the Night” Plaque: A Revisit. In: *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 125. No. 2. (2005) 171–190.). Opitz később visszavonta véleményét, amikor van Buren és Frankfort is publikálta elemzését a domborműről, és annak valódisága mellett érvelt. COLLON 2005, 9.

⁴ britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1355376&partId=1 (az oldal utoljára látogatva: 2017. december 3.)

időbeli elhelyezésének széles spektruma és eredetiségének közvetett bizonyítása miatt a műalkotás kontextus nélkül marad, ami jelentősen megnehezíti az ábrázolt női alak azonosítását.

Ki Lilit?

Lilit alakjának legkorábbi formája és névelődje a sumer Gilgames-eposzban tűnik fel. A mítoszgyűjtemény tizenkét táblából áll, és több, egymáshoz lazán kapcsolódó történetet foglal magába, melyeket a főszereplő, a hős Gilgames köt össze. Az eposz utolsó, XII. tábláján olvasható, a többitől különálló történetet *Gilgames, Enkidu és az Alvilág* címen szokták emlegetni, és ezt tartják a mítoszciklus legkésőbbi hozzátoldásának.⁵ A történet egy mitológiai bevezetéssel indul, mely egészen *An-ki-ig*, az Ég-föld szétválásáig megy vissza, mikor Enki földisten megérkezik a világba. Ekkor, a teremtés hajnalán, az Eufrátesz partján áll a *halub-fa*,⁶ melyet a déli szél kitép a földből. Inanna megtalálja a palántát, és elülteti Urukban, a saját kertjében, hogy fájából majd széket és ágyat tudjon faragni magának. Az istennő legnagyobb bánátára azonban a növekvő fába az évek során három gonosz lény fészkel be magát, akiket később Gilgames kerget el onnan; közöttük van *kisikil-lil-lá-ke*, azaz Lilit.⁷

A (fa) belsejében *kisikil-lil-lá-ke* lakhelyet készített magának.

A nevető, víg leány,

a kegyes Inanna (pedig) szüntelenül könnyét hullajtotta.⁸

A *ki-sikil* szó jelentése „fiatal, hajadon lány”, „szolgáló”. A *lil*₂ vagy más átírásban *lil* szó – mely a tövét adja Lilit nevének is – több dolgot jelenthet, például „szél”, „árny”, „fantom”. A *la*₂-*ke*₄ (*ak=e*) szótagokból az *ak* a birtokos esetet, az *e* pedig az alanyt jelöli – vagyis *ki-sikil-lil-lá-ke* szó szerint annyit jelent: „a *lil* fiatal leánya”. A démonnő e korai alakjáról ennél többet nem tudunk meg, neve azonban később felbukkan még sumer és akkád mágikus szövegekben. A ráolvasások akkád megfelelőjében a neve helyén *lilitu* vagy *ardat-lilî* áll⁹ – ők a *lilû* démonnal együtt össze-

⁵ A XII. tábla első feléről hetvennégy kézirat (ékírástos agyagtábla) maradt fenn, többségük Urból és Nippurból került elő, és mindegyiket a Kr. e. II. évezred elejére datálják. GADOTTI, A. *Gilgamesh, Enkidu, and the Netherworld and the Sumerian Gilgames Cycle*. Boston–Berlin. 2014, 129.

⁶ Fűz- vagy nyárfa, a fordítás nem biztos.

⁷ A részlet, amelyben *ki-sikil-lil-lá-ke* felbukkan, háromszor ismétlődik meg ugyanabban a formában, majd még egyszer más kontextusban, amikor Gilgames legyőzi őt. Összefoglalva tehát „Lilit” neve négyszer tűnik fel: a 44., 87., 131. és 142. sorban.

⁸ A fordításban Gadotti nyomán (2014, 154–155.) Nyitrai Orsolya (ELTE) segített.

⁹ *Lilitu* és *ardat-lilî* alakjai között nincs számottevő különbség; nemcsak karakterükben és démoni aspektusukban egyeznek meg, de neveik írásmódja is nagyon hasonló. Az óbabiloni ráolvasásokban nem is létezik felsorolása ennek a két démonnévnek. A már igen korán megjelenő *kisikil-lil-lá-ke* kifejezés nem teszi egyértelművé, hogy melyik démonnő-alkatra utal: a démoni leányra (*ardat-lilî*) vagy a démoni feleségre (*lilitu*). LANGDON S. H. *The Mythology of All Races. Semitic*. Vol. 5. New York. 1964,

tartozó démontriáoszt alkottak, és a leggyakrabban emlegetett tizenkét betegségdémon csoportjába tartoztak.¹⁰

Démonoknak a mezopotámiai mitológiában azokat a lényeket nevezik, akiknek feladata az istenek által kirótt büntetések végrehajtása volt. A démonok önmagukban nem voltak sem rosszak, sem jók – az isteni szférához tartoztak, és Anu (sumer An) égisten gyermekei voltak. A démonoknak átjárása volt az isteni, emberi és alvilági szférák között, emiatt nem tartoztak igazán egyik világhoz sem. Ők voltak a betegségek és egyéb gyötrelmek okozói – sanyargatásaik oka isteni büntetés volt, mely csak azokat sújtotta, akik valamilyen bűnt követtek el, elhanyagolták a kötelességeiket, esetleg átörökölték eme bűnöket.¹¹

Lilitu, a *lilû* démon női megfelelője a vágydémonok aspektusaival rendelkezett;¹² szélként közlekedett ki-be a ház ablakán keresztül, és férfiakat vont bűvkörébe.¹³ Nevének sumer megfelelője *munus-lil-lá*, mely szó szerint azt jelenti, hogy „női *lilû*” vagy „*lilû* felesége”.¹⁴

A másik női démonról, *ardat-lilû*-ről sokkal több információnk van. Az akkád *ardat* szó megfelelője a sumer *kisikilnek*; olyan lányokra használták a megnevezést, akik kiházásítandó korúak voltak, de még szüzek.¹⁵ Az ókori Mezopotámiában a házasság egyike volt az élet szociális kötelezettségeinek; a szüzesség nem számított olyan erénynek, mint a keresztény nyugati világban. Egy házaseletet még meg nem tapasztalt leány megítélése a társadalom szempontjából nem volt szerencsés, így aki ebben a stádiumban halt meg, annak a sorsa természetellenesnek számított. Aki nem vesztette el a szüzességét, nem hálta el a házasságát, és nem szült gyereket, annak szelleme nem talált nyugalomra.¹⁶ Az ilyen módon az Alvilágba le nem jutó szellemek a mezopotámiai felfogás szerint mindig ártó lényekké változtak. Mivel

362. és GELLER, M. J. A New Piece of Witchcraft. In: BEHRENS, H. – LODING, D. – ROTH, M. T. (ed.) *DUMU-E2-DUB-BA-A: Studies in Honor of Ake W. Sjoberg*. Philadelphia. 1989, 201. és MEISSNER, B. – EBELING, E. et al. (ed.) *Realexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. Berlin. (továbbiakban: RLA) Vol. 7. 23–24.

¹⁰ A tizenkét démonnév: a gonosz *utukkû* (sumer *udug*), a gonosz *alû*, a gonosz *etemmu* (sumer *gidim*), a gonosz *gallû* (sumer *galla*), a gonosz *ilu* (sumer *digir*), a gonosz rābišu (sumer *maškim*), Lamastu, *labasu*, *ahhāzu*, *lilû* (sumer *lil-lá*), *lilitu* és *ardat-lilû*. LANGDON 1964, 362.

¹¹ BLACK, J. – GREEN, A. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*. London. 1998, 63., 164. és RLA Vol. 2. 107. és LANGDON 1964, 374.

¹² Ezen démonfajta jellemzője, hogy ellenkező nemű személyeket csábít el, velük hál, és ennek következtében lassan elszívja az illető életerejét, míg az meg nem hal. Ők felelnek az erotikus álmokért, a férfiak alvás közbeni akaratlan magömléséért, de okozhatnak meddőséget és impotenciát is. Ugyan ebbe a démon-kategóriába tartozik a magyar folklórban a lidérc.

¹³ VAN DER TOORN, K. – BECKING, B. – VAN DER HORST, P. W. *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Michigan. 1999, (továbbiakban: DDD) 520.

¹⁴ GELLER 1989, 193–194., 199., 201.

¹⁵ THOMPSON, R. C. *The Devils and Evil Spirits in Babylonia. Being Babylonian and Assyrian Incantations against the Demons, Ghouls, Vampires, Hobgoblins, Ghosts, and Kindred Evil Spirits, which attack Mankind*. Vol. 1. London. 1903, xxxviii.

¹⁶ LACKENBACHER, S. Note sur l’Ardat-lilû. In: *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*. Vol. 65. No. 2. (1971) 148.

ardat-lilî sosem tapasztalta meg a testi gyönyört, ezért a női vágydémonhoz hasonlatosan fiatal férfiakat csábít el, hogy velük háljon. Ebből a közönsélsből azonban soha nem lehet gyerek, mert *ardat-lilî* meddő, ám ennek dacára is nyugtalanul járja tovább a világot, szexuális frusztrációval telve, folyton férfiakat keresve, míg be nem teljesítheti végre a „sorsát”.¹⁷

A démonnő jelentőségét és elterjedtségének mértékét jelzi, hogy a számtalan neves ártó entitás közül ő tette a legnagyobb benyomást a héberekre, akik a babiloni fogság ideje alatt ismerkedhettek meg alakjával. A korai zsidóság nemcsak átvette Lilit démoni karakterét, de a rabbinikus irodalomban áthagyományozott alakja magába olvasztotta Lamastu gyermekágyas démon aspektusát¹⁸ is; ártó személye élenként él a zsidó folklórban a mai napig.¹⁹

Lilit legkorábbi feltűnése a héber irodalomban az Ószövetségben található. Neve, *lilî* (לילי), egyetlenegyszer szerepel a Bibliában: Ézsaiás Edóm elpusztulásáról szóló énekében (Ézs 34),²⁰ ahol a próféta a város bűnösségét és elhagyatottságát

¹⁷ BLACK – GREEN 1998, 118. és DDD 520–521. és RLA Vol. 7. 24.

¹⁸ Gyermekágyas démonoknak szokták nevezni azon ártó lényeket, akik a korai vetélést okozzák, illetve az újszülött csecsemők és a szülő nők haláláért felelősek.

¹⁹ Lilit a korai sumer időktől a késő középkorig figyelemre méltó karriert futott be, mítosza folyton új és új részletekkel gazdagodott, sőt karaktere egészen a Kr. u. 18–19. századig élenként élt a zsidó folklórban. A bibliai időkben egyszerű démonként kezdte életútját, a talmudi hagyományban azonban már félelmetes vágydémonként és a terhes nők bántalmazójaként jelenik meg. A középkorban, hála egy pszeudoepigráf szatirikus műnek, a Ben Szira ábécéjének (avagy a *Széfér alfa beta de-ben Szírának*), ő válik Ádám első, „balul sikerült” feleségévé, a női szerep szarkasztikus lázadó-jává. Ám pályafutása nem áll meg itt, hanem még tovább ível. A 13. századra az askenázi zsidóság körében életre kelt misztikus-ezoterikus irányzat, a kabbala legmeghatározóbb művében, a Zohárban Lilit Káin mellett (vagy vele együtt) aktívan elősegíti a bűn és halál elterjedését a világban. Ádám feleségéből egy még ősbib, ember előtti teremtmény lesz: Szamael, a Sátán női fele, a tisztátalan kigyó, a férfiakat bűnre vivő parázna asszony, a démonok anyja és úrnője. Immár nem csak a korai gyermekhalálért és az erotikus álmokért felelős, hanem az emberekre hulló csapásokért, sőt a férfi-női oldal közti diszharmoniaért is. Személyének egyre magasabbra jutása ott csúcsonyul ki, mikor átveszi a Sekhina, Isten Hitvesének a helyét, hogy a szent emanációs női princípiuma legyen, és tisztátalanságával sanyarú sorsra ítélje Izráel népét. Lilit bukása ugyanakkor elkerülhetetlen és előre megjósolt: amint a rend helyreáll az univerzumban, a hajdani úrnő visszakerül a pusztába, ahonnan indult, hogy Edóm romjai közt a többi démonnal és gonoszszággal együtt elhalványodjon és feledésbe merüljön.

²⁰ Ézsaiás próféta Kr. e. 740 és 700 között működött Jeruzsálemben, habár a tőle származó versek szerzőségéről még a mai napig viták folynak. A neve alatt megőrzött 66 fejezetet három különböző alkotónak tulajdonítják. Az 1–39. fejezetek valóban a 8. században élt Ézsaiás szerzeményei. A 40–55. fejezeteket a témáik miatt – a megszabadulás ígérete a babiloni fogságból – a Kr. e. 6. századra datálják. A költemények ismeretlen íróját a bibliakutatók Deutero-Ézsaiásnak nevezték el. Az 56–66. fejezetekben ismét más tárgykör, a lerombolt Jeruzsálem és a Templom újjáépítése kerül középpontba, így ezt a részt is egy különálló egységként kezelik, és egy ún. Tritó-Ézsaiásnak tulajdonítják. SOLNIK, F. (ed.) *Encyclopaedia Judaica*. s.l. (továbbiakban: EJ) Vol. 10. 57–58. és DÉR K. – HORVÁTH P. *Bibliaismeret*. Budapest. 1999, 128.

A számunkra érdekes 34. fejezetet, és vele együtt a 35-et, nem tartják ézsaiási eredetűnek. Mind nyelvezetében, mind összetételében az előtte álló részeketől elkülönülő egység ez a két költemény. Keletkezésüket a bennük kihirdetett események miatt – Júdea elfoglalásának megtorlása Edóm lerombolásával és a nép visszatérte Sionba – a Kr. e. 6. századra, a babiloni fogság idejére datálják. Hasonlóan

hangsúlyozandó sorolja fel a romok között tanyázó különböző démonokat és vad-állatokat.

Lilit nevét a héber *lāylā* (לַיְלָה), azaz éjszaka szóból eredeztették. Ennek oka lehetett a két szó hasonlósága, amit erősített a betegségdémonok általános éjszakai aktivitása. Tehát az új jelentésréteg, ami így a névre rakódott, egy egyszerű fonetikus átírást követő félrefordítás eredménye. Mivel Lilit alakját utána a zsidóság terjesztette tovább, az ő interpretációjuk vált ismertté, aminek eredményeként Károli fordításában is „éji boszorkánnyként” jelenik meg (Ézs 34:14). Ahogy a dombormű kapcsán látni is fogjuk, Lilit és az éjszaka közötti párhuzam olyan erősen beivódott a köztudatba, hogy még a démonnő pontos eredetének és etimológiájának ismeretében is nehezen vonatkoztatnak el tőle.

Érvek Lilit mellett

Frankfort és Kraeling is elsőként a nő félig állatias alakját hozzák fel érveként amellett, hogy a dombormű egy démoni alakot ábrázolna.²¹ Még van Buren is megjegyzi, hogy nemigen létezik olyan ábrázolása isteneknek, ahol azok ne lennének teljesen antropomorfak.²²

Az Éjszaka Úrnőjének lába térdtől lefelé már nem emberi, hanem a mellette álló baglyok lábára hasonlít.²³ E fél-madár-fél-ember analógiát erősíti továbbá, hogy a női alaknak szárnyai vannak.²⁴ A szöveges források alapján a hibrid madár és emberi külső jegyekkel rendelkező lények az Alvilággal álltak kapcsolatban. A Gilgames-eposzban a haldokló Enkidu meséli el, hogy a holtak birodalmában „sötét rajjal, tollruhásan, vak madarakként / imbolyognak elő a holtak, fölborzolt tollú madarakként”.²⁵ Sőt Enkidu a démoni lényt is, mely az Alvilágba vitte őt, egy félig ember-, félig madárszerű lénynek írja le. A lefelé álló szárnyak és a madárra utaló kinézet tehát egy alvilági lényt, vagyis démont sejtet.

.....
nem tudjuk pontosan megnevezni az alkotót sem: egyes kutatók e két fejezetet a Jeremiás 50–51-hez kapcsolják (a szerzőségét is), míg mások inkább a később keletkezett, Deutero-Ézsaiás nevéhez kötött 40–55. fejezetekhez csoportosítják őket. EJ Vol. 10. 68.

²¹ KRAELING, E. G. A Unique Babylonian Relief. In: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* No. 67. (1937) 18. és FRANKFORT 1937/39, 134.

²² VAN BUREN 1936/37, 356.

²³ KRAELING 1937, 67. és FRANKFORT 1937/39, 132. és VAN BUREN, E. D. A further note on the Terra-cotta Relief. In: *Archiv für Orientforschung*. Vol. 11. (1936/37) 356. és JACOBSEN, t. Pictures and Pictorial Language (The Burney Relief). In: MINDLIN, M. et al. (ed.) *Figurative Language in the Ancient Near East*. London. 1987, 4.

²⁴ Pecséthengereken sokszor látni isteni személyeket, például Istárt szárnyakkal ábrázolva, de ebben az esetben a szárnyak mindig oldalirányba kitérve állnak. A domborművön lévő alak szárnyai azonban lefelé állnak, ami az Alvilághoz kötődő lényekre jellemző inkább. PORADA, E. The Iconography of Death in Mesopotamia in the early Second Millennium B. C. In: ALSTER, B. (ed.) *Death in Mesopotamia*. Koppenhága. 1980, 266.

²⁵ RÁKOS S. *Gilgames: Agyagtáblák üzenete: ékírásos akkád versek*. Budapest. 1966, 129.

A dombormű alakjának szépségét és státuszát hivatottak hangsúlyozni a különböző ékszerek, amelyekkel fel van ékesítve. Fején egy négy szintből álló, turbán szerű süveget visel, mely szemből négy pár egymás felé forduló szarvnak tűnik egy koronggal a tetején. Ez az ún. „szarvas korona”, mely a Kr. e. 3. évezred közepétől vált jelentős ikonografikus jellé, és mindig istenségek viselik. Jacobsen szerint a fejdísz négy szintje az istennő magas rangját jelöli a panteonban.²⁶ Ezt bizonyítja, hogy Istár és a napisten Samas (sumer Utu) több ábrázolásukon is ilyen süveget hordanak.²⁷ Collon szerint a szarvak számának nincsen különösebb jelentősége, mert a fejviselet pontos kinézete változott az idők során; a négy szintezés a félkörrel a tetején csak a 2. évezred elején tűnt fel, és Hammurápi idején vált divatossá.²⁸

Ezen túl a női alak nyitott tenyereiben egy-egy karikát és pálcát formázó eszközt tart. Ennek a szimbólumnak a legelső és legismertebb példája a III. uri dinasztia első királya, Ur-nammu beiktatását ábrázoló domborművön látható. Itt Nanna (sumer Szu'en) holdisten tart a kezében egy karikát, amelyről jól látszik, hogy valójában feltekert kötél, mely hosszúság mérésére alkalmas, továbbá egy hosszabb pálcát, melyet szintén mérésre használtak. Mindkét tárgy eredetileg az építkezés eszköze volt. Ez a szimbólumpáros számos domborművön és pecséthengeren feltűnik istenek vagy istennők kezében az autoritás és igazságosság kifejezőjeként, miközben ábrázolásuk egyre egyszerűbbé és jelképesebbé válik.²⁹

Mindezen isteni jelképek jelenlétét Kraeling és Frankfort is azzal magyarázza, hogy Mezopotámiában az istenek és démonok között nem volt éles határvonal. A démonok nem voltak önálló lények, hanem az istenek akarát hajtották végre.³⁰ Frankfort még azt is hozzáteszi, hogy mivel Mezopotámiában a démonok okozta gyötrelmeket az ember jogos, istenektől jövő büntetésének tartották, ezért Lilit, mint eme büntetések végrehajtója, jogosan emelheti a magasba az igazságosságot szimbolizáló mérőeszközöket.³¹

A dombormű anyaga is fontos támpont lehet modelljének azonosításában. Az Éjszaka Úrnője kiégetett agyagból készült, mely a legelterjedtebb építkezési anyag volt az ókori Mezopotámiában. Mivel azonban a rengeteg vályogtégla kiégetéséhez temérdek mennyiségű tüzelőanyagra lett volna szükség, ezért a bevett módszer inkább a napon való kiszáritásuk volt. Csak a legfontosabb vagy különlegesebb agyagtárgyakat égették ki kemencében.³² Elkészítésének módja és a többi ismert

²⁶ Jacobsen éppen emiatt úgy gondolja, hogy a süveg jelenléte már önmagában kizárja azt, hogy a női alak démon lenne. Jacobsen 1987, 2.

²⁷ Albenda kifejezetten azt állítja, hogy a süveget csak ez a két isten viseli. ALBENDA 2005, 173.

²⁸ COLLON 2005, 27. és BLACK – GREEN 1998, 102.

²⁹ ALBENDA 1970, 88–92. és JACOBSEN 1987, 4.

Albenda éppen ezen mérőeszközök jelenlétét felhasználva érvel a dombormű autentikussága ellen, míg Collon erre válaszulva megvédi annak hitelességét. ALBENDA 1970, 92–93. és COLLON 2007, 50.

³⁰ BLACK – GREEN 1998, 63.

³¹ FRANKFORT 1937/39, 134.

³² COLLON 2005, 13.

korabeli domborműtől eltérő, nagyobb mérete³³ miatt Jacobsen, Frankfort és Collon is azon a véleményen van, hogy az Éjszaka Úrnője kultikus szobor lehetett.³⁴

Lilit isteni státuszát Kraeling, Patai és Frankfort bizonyítottnak látják abban, hogy a Gilgames-eposzban a démonnő az „Ég Úrnője” címmel lett felruházva. Gadd fordítását idézik, aki a XII. táblájának egy Urban talált töredékét elemzi, és a nekünk fontos szakaszt a következőképp írja át:

A [fa] közepében Lilit házat épített magának,
a sivító hajadon, az örömteli,
fénylő Úrnője az Égnek [...] értük (?) hullajtotta könnyét³⁵

Ez alapján mindhárman arra a következtetésre jutnak, hogy Lilit egy bizonyos időszakban isteni rangra emelkedett.³⁶ Hurwitz egyetért ezzel, és könyvében az első pillanattól fogva babiloni istennőként emlegeti Lilitet.³⁷ Gadd fordítása azonban hibás, mely problémakörre ki fogok térni részletesen később, az ellenérveket tárgyaló fejezetben.

A legfontosabb érv, amelyet Lilit mellett hoznak fel, a baglyok jelenléte. Ez az állat okozza a legnagyobb fejtörést a dombormű megfejtésében. Ahogy Albenda is rámutat, olyannyira idegen e madár jelenléte a mezopotámiai művészetben, hogy magának a dombormű alkotójának is kevés tapasztalata volt a megformázásában.³⁸ Bár a baglyok a karakterisztikus jellemvonásaik miatt (mint a fejforma és szemek) összetéveszthetetlenek, ábrázolásuk szinte már gyerekesen egyszerű és sematikus. Nem igaz azonban, hogy e madarak teljesen ismeretlenek lettek volna a mezopotámiai művészetben, de tény, hogy a Burney-domborműhöz hasonló stílusban, méretben vagy kidolgozottságban nincs példa más ábrázolásukra, főleg nem ismert egyetlen isteni személy sem, aki mellett akár egyszer is feltűnnének.³⁹ A bagoly tehát ismeretlen mint attribútum-állat.

³³ A dombormű 49,5 cm magas, 37 cm széles és 2,5 cm vastag. Stílusa szerint lapos; a női alak feje 4,5 cm-rel, az oroslánok 4,8 cm-rel, a baglyok pedig 4,6 cm-rel magasodnak ki a síkjából.

³⁴ JACOBSEN 1987, 2. és FRANKFORT 1937/39, 129. és COLLON 2005, 22.

³⁵ „In its midst Lilith had built a house, / the shrieking maid, the joyful, / the bright Queen of Heaven [...] tears for them (?) wept” GADD, C. J. *Epic of Gilgamesh*, Tablet XII. In: *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*. Vol. 30. No. 3. (1933) 130. 4–6. sor. (jstor.org/stable/23284047 – az oldal utoljára látogatva: 2017. december 3.)

³⁶ KARELING 1937, 18. és PATAI, R. *The Hebrew Goddess*. Detroit. 1990, 222. és FRANKFORT 1937/39, 135.

³⁷ HURWITZ 2009, 82.

³⁸ ALBENDA 2005, 184.

³⁹ Más a helyzet azonban a szöveges forrásokban. A sumer szó, melyet legtöbbször bagolyként fordítanak, a *ninna*^{mušen}, mely megfelel az akkád *ešebu* kifejezésnek. Jelentésük az előfordulásuk szövegtörzete alapján egy éjszakai, baljós madár. Valószínűleg egy alfaját jelöli a bagolynak, melynek egy másik, általánosabb megnevezése az akkád *qadū* – erre utal legalábbis az, hogy a két kifejezés sokszor szerepel egymás mellett. ROTH, M. T. et al. (ed.) *Chicago Assyrian Dictionary*. Chicago. (továbbiakban: CAD) Vol. 4. 370–371.

A bagolyról olvashatunk egy *Udug-hul* gyűjteményből való ráolvasásban, ahol az ártó démonokat

Kraeling és Hurwitz szerint a bagoly mint éjszakai madár a női alak éjszakához kötődő aspektusát akarja kifejezni. Lilit pedig, mint démonnő, éjszaka használja a hatalmát, akkor szállja meg áldozatait. A bagoly tehát az éjszaka szimbólumaként Lilithez illik.⁴⁰

A másik attribútumállat, az oroszlán jelenléte Frankfort szerint nem segít hozzá a dombormű figurájának megfejtéséhez, mivel az oroszlán több isten mellett is feltűnik képi ábrázolásokon, mint például Istár, Samas vagy Ningíršu (aki Ninurta lokalizált formája volt Lagas városában).⁴¹

Érvek Lilit ellen

Az érvek, melyek szerint az Éjszaka Úrnője egy démoni személy lenne, elég meggyőzőek. Jacobsen azonban rámutat, hogy a démonoknak nem volt saját kultuszuk Mezopotámiában.⁴² Az istenek kultuszainak igen fontos eleme volt az áldozati ételek elfogyasztása az istenség, illetve az istenszobor által,⁴³ a démonoknak azonban nem volt szükségük földi ételekre vagy italokra, ezért áldozatokra sem.⁴⁴ Nincs tehát ok, és nem találunk másik példát sem arra, hogy a Burney-domborműhöz hasonlóan nagy és fontos kultikus szobrot készítettek volna egy démonnak. Régészeti leleteink alapján csak védelmező amulettként szolgáló műtárgyak ábrázoltak démoni karaktereket.⁴⁵

.....
 hozzá hasonlítják. „Elszabadították őket, / odafentről rikoltanak, odalentről csicseregnek. / Ők a mérgező gyűlölete az isteneknek. / Ők az égből elszabadított hatalmas vihar. / Ők a bagoly, mely a városban huhog” (GELLER, M. J. *Forerunners to Udug-Hul. Sumerian Exorcistic Incantations*. Stuttgart. 1985, 41. 362–366. sor). Ez alapján úgy tűnik, hogy a bagoly az ókori Mezopotámiában rossz ómennek számított. A babonás félelem a bagoly huhogásától, mely egy ember halálát jelzi előre, elterjedt jelenségnek számít. Az araboknál a bagolyhuhogás egy szülésbe behalt nő szellemének visszatérését jelezte (THOMPSON 1903, xxxiii.). A zsidók számára a bagoly, főleg a kuvik (כּוּבִּיק) tisztátalan állat (3MÓZ II:16–17). Theophrasztosz a Kr. e. 4–3. századi kordokumentumában megjegyzi, ha egy görög „séta közben bagolyhuhogást hall, halálra rémül tőle, és csak egy »Athéné hatalmas nagyobb« elrebegése után távozik onnan.” (THEOPHRASZTOSZ *Jellemrajzok*. Ford. SZEPESSY T. Budapest. 1982, 71.) A bagoly még a magyar folklórban is baljós állat, mely képzetnek egyik nyoma, hogy a kuvik népies neve halálmadár.

⁴⁰ KRAELING 1937, 18. és HURWITZ 2009, 82.

⁴¹ FRANKFORT 1937/39, 135.

⁴² JACOBSEN 1987, 2.

⁴³ OPPENHEIM, L. *Az ókori Mezopotámia. Egy bolt civilizáció portréja*. Ford. Komoróczy G. Budapest. 1982, 242.

⁴⁴ „az ételt nem ismerik, / az italt nem ismerik, / az elhintett lisztet nem eszik, / a loccsantott italt nem isszák; / ajándékot el nem fogadnak...” Innin alvilágjárása, KOMORÓCZY G. „*Fénylő ölednek édes örömeiben...*” *A sumer irodalom kistükré*. Budapest. 1983, 208–209. 285–287. sor

⁴⁵ A legismertebb ezek közül a Lamastu-tábla, amely egy bajelhárító rítust örökít meg, továbbá leolvasható róla az egész mezopotámiai kozmikus világkép istenekkel és démonokkal együtt. Ez az igen fontos lelet – mely a Louvre-ben tekinthető meg (AO 22205) – azonban méretében és anyagában is különbözik a Burney-domborműtől.

Nem kétséges, hogy Lilit, jobban mondva *kisikil-lil-lá-ke*, ismert alak volt az ókori Mezopotámiában, ámde minden forrásunk kizárólag az ártó természetfeletti lények csoportjába sorolja őt. Lilit nevű, éjszakához köthető istennőről sem mítosz, sem a vitatott Burney-domborművön kívül más tárgyi lelet nem ismert.

A mezopotámiai folklórban nem egy hibrid lény található, akiket démonoknak vagy szörnyeknek nevezünk. Félig madár formájú női alakokról több kisebb dombormű készült, vagyis egy olyan személyről van szó, aki széles körben ismert lehetett. Két olyan óbabiloni korszakra datálható műalkotás ismert, melyek az eddig sorra vett pontok nagy részében megegyeznek a Burney-dombormű kompozíciójával. Az egyik egy Larsza városában talált, a párizsi Louvre-ban kiállított terrakotta dombormű, a másik egy ugyanonnan származó váza díszítése. Utóbbin egyedül a mérőeszközök hiányoznak a női alak kezeiből. A szemérme még inkább kihangsúlyozott, a lábfejről viszont az egyszerűsített megrajzolás miatt nem lehet megmondani, hogy madárkarmok-e. Mellette sem oroszlánnak, sem bagolynak nincs nyoma, helyette halak, kacsák, egy teknős és egy bika veszik körül.⁴⁶

A larszai dombormű még több elemben egyezik meg a Burney-domborművel. Nem maradt fenn olyan épségben, mint a másik, de így is kivehető a női alak három-ujjú madárlába, sőt még a térd alatti sarkantyú is ott van. A figura felemelt kezei teljesen lekoptak már – van Buren úgy véli, hogy a mérőeszközök innen is hiányoznak,⁴⁷ Kraeling ellenben úgy gondolja, hogy eredetileg ott voltak azok is.⁴⁸ A legnagyobb különbség, hogy a női alak két kecskén áll oroszlánok helyett, és a baglyok sincsenek jelen.

Kraeling és Hurwitz is úgy véli, hogy a három műalkotás annyi részletben egyezik meg a Burney-domborművel, hogy a rajtuk ábrázolt női alak valószínűleg ugyanaz a személy. Mivel azonban mindegyikük más-más állaton áll, ezért az oroszlánoknak semmilyen ikonográfiai jelentőségük nincs, és így nyilvánvalóan a bagoly adja a kulcsot az Éjszaka Úrnőjéhez.⁴⁹ Ez az érvelés azonban teljes mértékben megfordítható: a három ismert leghasonlóbb ábrázolás mindegyikén különböző állatok szerepelnek, vagyis a bagoly csak annyira meghatározó, mint a kecske vagy a teknős. Ha azt állítjuk, hogy a három műalkotás ugyanazt a személyt ábrázolja, akkor nem válogathatjuk ki kedvünkre a nekünk tetsző attribútumállatot, miközben a másikra azt mondjuk, hogy csak kreatív díszítés. A larszai szárnyas női alakok mellett nincsenek baglyok. Ha Lilitet csak e madarak jelenléte miatt tudjuk beazonosítani, akkor az érvelés nem állja meg a helyét. Csak akkor fogadható el ez az elmélet, ha az ábrázolás majdnem minden elemében megegyező női alakok közötti azonosságot teljesen elvetjük, és a Burney-domborművet önmagában, párhuzamok nélkül vizsgáljuk.

⁴⁶ VAN BUREN 1936/37, 356.

⁴⁷ VAN BUREN 1936/37, 354.

⁴⁸ KRAELING 1937, 67.

⁴⁹ KRAELING 1937, 18. és HURWITZ 2009, 80.

A bagoly tehát a kulcs Kraeling, Frankfort és Hurwitz véleménye szerint. A bagoly mint az éjszaka szimbóluma Lilit éjszakai aspektusát jelképezi. Hurwitz így fogalmazza ezt meg: „A baglyok határozottan éjszakai lények, ezért jobban illenek egy olyan istennőhöz, aki éjszaka tevékenykedik.”⁵⁰

A hiedelmek és mítoszrendszerek különbözősége miatt az egyes állatok szimbólumértéke nem valami egyetemes, változatlan dolog. Léteznek tendenciák, például egy farkas vagy róka esetében a szimbólumértékek elég hasonlóak az eltérő kultúrákban, ugyanakkor egy tücsök vagy gyík esetében nem fedezhetők fel univerzálék. A kialakult jelentéstartalmak eredetét szintén nagyon nehéz visszafejteni, és gyakran nem is törekszenek rá, hanem magától értetődőnek tekintik azokat. Az egy-egy állathoz kötődő szimbolikus értelmezés kapcsolatban állhat az állat valamilyen tényleges tulajdonságával, de ez nem feltétlen van mindig így, és a társítás nyilvánvalósága is már egy mélyen beivódott hagyomány eredménye.

A bagoly Mezopotámiában baljós madár, míg Európában a görög–római tradícióból kiindulva a tudás és bölcsesség szimbólumává vált, csupán azért, mert Pallasz Athénéé (a római Minerva) állata volt. Hogy hogyan került az istennő mellé ez a madár, annak oka azonban az idő homályába vész. Az biztos, hogy nem az éjszakai életmódja miatt, ugyanis Pallasz Athénének semmi köze nem volt az éjszakához.

Nem tudhatjuk, hogy az ókori Mezopotámiában a baglyokról mire asszociáltak, de azt nem jelenthetjük ki, hogy biztosan az éjszakai életmódjuk volt a mérvadó, csak mert számunkra ez amúgy evidens. Nem létezik képi ábrázolás Mezopotámiában, amely a baglyot bármelyik istenség mellé állítaná attribútumként, és ezáltal segítene a madár szimbólumértékének megfejtésében.⁵¹

Nem hanyagolható el továbbá a dombormű elemzésekor a két oroszlán sem, hisz ugyanolyan fontos szerepet játszanak az Éjszaka Úrnőjének identifikálásában, mint a baglyok. Az oroszlán szimbólumértékére is abból következtethetünk, hogy milyen istenekkel hozták őt kapcsolatba, és milyen viselkedést tükröz a képi és szöveges forrásokban. Az ókori Mezopotámiában a háborús aspektussal rendelkező istenek/istennők mellett láthatók ezek a nagymacsák, és inkább fejeznek ki agressziót, erőt, illetve védelmező kvalitásokat is, legalábbis kiindulva az oroszlán jegyekkel bíró szörnyek – mint a *šēdu* vagy Anzú – mitikus szerepeiből.⁵² Nem csoda, hogy a Burney-dombormű női alakjának azonosításakor megpróbálnak elsiklani az oroszlánok jelenléte felett, hisz semmi olyat nem tudunk Lilitről, ami miatt kiérdemelhetné, hogy e fenséges és tiszteletet parancsoló állatok mellette legyenek attribútumként.

⁵⁰ „Owls are most definitely night creatures and would, therefore, be far more suitable for a goddess who carried out her deeds at night.” HURWITZ 2009, 82.

⁵¹ A *Chicago Assyrian Dictionary* viszont említ egy szövegtörödéket, amelyben a baglyot Éa (sumer Enki), a Föld Ura madaraként jellemzik: „the owl, the bird of Ea.” (CAD Vol. 13. 51.) Collon ugyanakkor jogosan teszi hozzá, hogy a szöveges és képi források nem mindig korrelálnak. COLLON 2005, 45.

⁵² WIGGERMANN, F. A. M. *Mesopotamian Protective Spirits. The Ritual Texts*. Groningen. 1992, 149.

Ha azonban feltételesen elfogadjuk Kraeling, Frankfort és Hurwitz érvelését, mely szerint kizárólag a bagoly nyújtja a kulcsot a dombormű megfejtéséhez, illetve elfogadjuk azt a kijelentést is, hogy a bagoly az éjszaka szimbóluma, és ebből kifolyólag Lilit állata, még ez esetben is felmerülne egy igen nagy kérdés: mi alapján is kötöttük Lilit személyét az éjszakához?

A zsidó néphagyomány, ahol Lilit alakja tovább élt, a démonnő nevét a héber „éjszaka” szóból származtatta. Ez azonban, ahogy már említettem, egy félrefordítás eredménye. Lilit nevének eredeti, sumer formája szerint széldémon vagy halotti szellem lehetett. Ami Lilitet valójában az éjszakához köti, az démoni státusza. A mágikus szövegekből úgy tűnik, hogy az ártó démonok éjszaka jöttek elő, és fejtették ki hatásukat, és ez igaz volt *lilitura* és *ardat-lilire* is a ráolvasások alapján. Az este tehát valóban a démonok felségterülete. Csakhogy a dombormű kultikus jellege és az isteni jelképek miatt az Éjszaka Úrnője nem lehet egyszerű démon. Ha Lilittől elveszük a démoni jelleget, és istennővé emeljük, akkor elveszíti ezt a kapcsolatát az éjszakával. Elvégre az istenek éppen azért hozták létre a démonokat, hogy azok végezzék el helyettük a gonosz tetteket, okozzanak betegségeket, pusztítást és halált. Igaz, hogy tudunk isteneknek, például Istárnak, destruktív aspektusáról, de azt sosem éjszaka, az ablakon át szellőként besuhanva fejtik ki, mint egy démon. Egy nagyhatalmú, isteni Lilitet már semmi nem köt az éjszakához, és ebből kifolyólag a baglyokhoz sem. Kraeling, Frankfort, Patai és Hurwitz nem fejtik ki, hogy e problémát hogyan oldották fel; műveikben egyszerűen adottnak tekintik a Lilit és az éjszaka közötti korrelációt.

Lilit istennői státuszát és az „Ég Úrnője” titulását Gadd már idézett fordítása alapján ruházták rá a démonnőre, mely fordítás azonban hibás. A szövegrészlet elemzéséhez egy épségben megmaradt, nippuri tábla (CBS 14068) átíratát használtam:

šab-bi-a ki-sikil lil₂-la₂-ke₄ e₂ im-ma-ni-ib-du₃
 ki-sikil zu₂ bir₉-bir₉ šag₄ hul₂-hul₂
 kug^dinanna-ke₄ er₂ e-ne ba-še₈-še₈

Gadd átírata az uri tábláról (U.9364):

šab-ba-bi ki-sikil lil₂-la₂-ge₂ im-ma-ni-ib-du₃
 ki-sikil gu₃-de₂-de₂ šag₄ hul₂-hul₂
 kug^dga-ša-an-an-na DÜ er₂-e-ne-ne ba-še₈-še₈

A második sorban lévő *kisikil* megegyezik a démonnő nevében lévő szóalakkal, ezért Gadd az utána következő jelzőket – *zu₂ bir₉*, mely jelentése „nevetni”, *šag₄ hul₂* azaz „boldognak lenni”, illetve *kug*, mely annyit tesz: „tisztá”, „szent”, „kegyes” – mind *kisikil-lil-lá-ke*hez köti. A harmadik sorban a *d* a felső indexben nem más, mint a *digir* (azaz „isten”) determinatívum, amely azt hivatott jelölni, hogy az utána álló

szó egy istennév. Gadd az átírásában nem ismeri fel Inanna nevét, így az isteni státust továbbra is Lilitnek tulajdonítja, és az eposz e három sorát egy összefüggő mondatként fordítja.

Gadd ugyancsak másképp írja át a második sor elejét: a „nevetni” (zu_2 - bir_9 - bir_9) helyett nála gu_3 - de_2 - de_2 szerepel, mely valami olyasmit jelenthet, hogy „hangot kiadni”, „hívni”, „kiáltani”.⁵³ Az eposz XII. táblájának mindegyik kópiáján mindig ugyanaz a három jel (KA, BI₂, BI₂) látható, de ezeket többféleképpen is lehet olvasni. A KA jelnek gu_3 ($gú$) és zu_2 ($zú$), a BI₂-nek de_3 , li_9 és bir_9 olvasatai vannak, semmiképpen sincs azonban az utóbbinak de vagy de_2 olvasata. Létezik e részletnek egy másik átírása, ahol a zu_2 li_9 - li_9 szerepel,⁵⁴ amely szó szerint azt jelenti, hogy „fogat kinyomni”; ez értelmét tekintve ugyanaz, mint a zu_2 - bir_9 - bir_9 , azaz nevetni.

A versrészlet helyes olvasata szerint az első sor különáll a második és harmadik soroktól, alanyuk eltérő. Előbbiben a démonnőről van szó, ám utána a fókusz átvált Inannára, aki máskor oly vidám, ám épp keservesen zokog, amiért a három gonosz lény tönkretette a szeretett fáját. Ő Gadd „égi Úrnője”, akire nem jellemző a kiáltás, ám annál inkább a nevetés.

A Lilit mellett felhozott érvek mindegyikét megcáfoltuk tehát. A madárlábak és lefelé álló szárny démoni alakra utalnak, de a démonoknak nem volt kultusza, és nem látták el őket isteni jelképekkel. Lilit pedig minden ismeretünk szerint egyszer sem emelkedett istennői rangra.

A többi hasonló domborművön látható női alakok azonosítása a határozott ikonográfiai jelek hiányában lehetetlen, továbbá minden hasonlóság ellenére is a bagoly csak a Burney-domborművön jelenik meg. Ezt figyelembe véve az Éjszaka Úrnőjét vagy párhuzam nélkül, egyedülálló darabként kell kezelni, vagy nem szabad kizárólagos jelentőséget tulajdonítani a baglyoknak.

A bagoly mint szimbólum asszociációja az éjszakával pusztán találgatáson alapul. Lilit kinevezése az éjszaka istennőjének minden alapot nélkülöz. A bagoly és Lilit közötti párhuzamot semmi konkrét bizonyíték nem támasztja alá. Gadd fordítása a *Gilgames, Enkidu és az Alvilág* eposz részletének pontatlan, ezért az erre alapozó érvek sem használhatók fel.

Kraeling, Frankfurt, Patai és Hurwitz folyamatosan a démonnő zsidó folklórból ismert alakjával próbálják azonosítani az Éjszaka Úrnőjét, márpedig az óbabiloni korban „Lilit” nem is létezett, csak *lilitu* és *ardat-lili*, illetve sumer megfelelőjük, *kisikil-lil-lá-ke*. Mint láthattuk, ő egy szél-, azaz betegségdémon, vagy egy hajadon lány halotti szelleme lehetett. Hogy ilyen bizonytalan alapokra támaszkodva mégis őt akarják istennői rangra emelni, annak oka, úgy vélem, az, hogy a zsidó hagyó-

⁵³ Gadd helytelenül fordított „visító” (*shrieking*) szava, amelyet a fatörzs üregébe költözött Lilitre használt jelzőként, elősegítette az elméletet, mely szerint a démonnő valóban egy bagoly, aki sívító hangot ad ki, mint a babonásan rettegett halálmadár. Ez az értelmezés élt tovább az I. Jakab angol király idejében készült bibliafordításban, ahol az Ézs 34:14 versben Lilit helyén egy kuvik (*screech owl*) jelenik meg.

⁵⁴ etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/c1814.htm (az oldal utoljára látogatva: 2017. december 3.)

mányban komoly jelentőségre szert tevő Lilit fontosságát vetítették rá a jelentéktelen mezopotámiai démonnőre, és visszamenőlegesen próbálták igazolni későbbi kivételezett helyzetét. Lilitet azonban csak a középkori irodalom emelte prominens figurává, míg minden ismert Kr. e. I. évezredbeli vagy korábbi írásos és tárgyi emlékünkről tanúskodik, hogy pusztán egy démon volt a sok közül.

Végül, de nem utolsósorban nem szabad megfeledkezni az oroszlánokról sem, melyek ikonográfiai jelentése ismert. A képi emlékek alapján tudjuk, milyen istenségek mellett szoktak állni attribútumként, és Lilit egyik kvalitásában sem felel meg azoknak.

Nem győznek meg tehát Kraeling, Frankfort, Patai és Hurwitz érvei arról, hogyan kerülhetne Lilit egy kultikus szoborra. Ez az egy lelet önmagában nem ad bizonyítékot arra, hogy Lilitnek kitüntetett státusza lett volna a mezopotámiai démonok között, és főleg nem emeli őt minden más kontextus nélkül istennői rangra. Ha egyéb alátámasztó forrás hiányában a domborművel bizonyítják Lilit istennői státuszát, az *petitio principii*, ugyanis Lilit istennői létére alapozva érvelnek amellett, hogy a dombormű őt ábrázolja.

Van azonban még egy elmélet, mely segíthet feloldani az Éjszaka Úrnőjét övező ellentmondásokat. Az eddig bemutatott kutatások úgy tekintettek a Burney-domborműre, mint ami kizárólagosan ezt vagy azt az istennőt ábrázolja, ám felmerül a lehetősége annak is, hogy egy kevert, több személy jegyeit magába foglaló alakról van szó. A vallás és hagyomány élő, lélegző volta miatt az istenségek változhattak – az Éjszaka Úrnője származhat akár a kultusz egy olyan fázisából, amikor Inanna, Ereskigál és Lilit jellemzői egyszerre jelentek meg, és így máris érthetővé válik ikonográfiájának sokszínűsége. Ugyanakkor egyetlen egy műalkotás birtokában ez az állításunk sem bizonyítható teljes mértékben. A dombormű attribútumai arra utalnak, hogy a megjelenített személynek egyszerre volt köze az isteni szférához és az Alvilághoz, vagyis egyszerre felékszerezett istennő és hibrid démoni alak; ám amíg az isteni oldal viszonylag jól azonosítható (az ékszeres és oroszlánok leginkább Innanára utalnak), addig továbbra sem nem támasztja alá semmi konkrét, hogy a démoni oldal bizonyosan Lilithez kötődne.

Konklúzió

A nehezen összeegyeztethető ikonográfiai elemek miatt született meg az elmélet, mely szerint az Éjszaka Úrnője nem a mezopotámiai panteon egy átlagos tagját, hanem Lilitet ábrázolja, aki addig semmilyen képi emlékekkel nem rendelkezett, de a korban mégiscsak nevezetes volt, hiszen a zsidóság átvette, és még az Ószövetségben is megjelent az alakja. Ez az interpretáció azonban olyan értelmezéseken és asszociációkon alapul, amelyeket erősen befolyásoltak a több ezer év alatt a kultúránkba ivódott elemek, melyek meghatározzák a mi gondolkodásmódunkat, de nem voltak igazak a Kr. e. 2. évezredben élő mezopotámiaiakra. A dombormű női

alakjának azonosítása Lilittel olyan törekvés eredménye, mely egy mitikus lény kései formáját próbálja ráerőltetni annak korai alakjára.

Kutatásom végén sem tudnék állást foglalni arról, kit ábrázolhat a Burney-dombormű, de azt kijelenthetem, hogy a modellje nem lehetett Lilit. Bárki legyen is az Éjszaka Úrnője, valódi személyazonosságának meghatározása jelenlegi ismereteinkkel lehetetlen. E rejtély megfejtése csak akkor van esélyünk, ha a jövőben új régészeti leletek és adatok kerülnek napvilágra.

Kulcsszavak

Burney-dombormű, Mezopotámia, ikonográfia, Istar, Ereskigal, Lilit, „Éjszaka Úrnője”

Abstract

The Burney Relief – Ishtar, Ereskigal or Lilith?

The Burney relief is an unparalleled Mesopotamian relic of the British Museum. The female figure depicted on it cannot be identified assuredly because of its diversified iconography and unique way of portrayal. There are three candidates as to who could be the so-called ‘Queen of the Night’: the goddess Ishtar, her sister Ereskigal or Lilith, a known succubus demon. This paper focuses on Lilith and her origins, and presents the arguments others wrote for and against her presence on the relief. The final chapter offer evidences that Lilith cannot be the ‘Queen of the Night.’

Keywords

Burney relief, Mesopotamia, iconography, Ishtar, Ereskigal, Lilith, ‘Queen of the Night.’